

FARG'ONA JADIDLARINING TURKISTON MUHTORIYATI
TASHKIL TOPISHIDAGI O'RNI**Saidov Zafar Mamarajabovich**

O'zbekiston Respublikasi IIV

Surxondaryo akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

93-792-74-71

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkiston Muxtoriyatining tashkil etilishida Farg'onalik jadidlarning ishtiroki, vodiylar aholisi tomonidan Muxtoriyatning qo'llab-quvvatlanishi, Muxtoriyat hukumati tarkibida turli lavozimlarda ishlagan farg'onalik taraqqiyparvarlar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Muxtoriyat, jamiyat, jadid, Sho'roi Islomiya, Qo'qon, syezd, Ta'sis Majlisi, miting, madaniyat, maorif, nashr, volost, a'zo, taraqqiyparvar, Sho'ro.

Abstract. This article provides information about the participation of Ferghana Jadids in the establishment of the Turkestan Autonomous Region, the support of the Autonomous Region by the residents of the valley, and Fergana progressives who worked in various positions within the Autonomous Government.

Key words: Autonomy, society, modernity, Shura Islamiya, Kokan, assembly, Constituent Assembly, meeting, culture, education, publication, volost, member, progressive, Shura.

1917 yilda Turkistonning ijtimoiy-siyosiy hayotidagi eng muhim masalalardan biri, bu Turkistonda yangi boshqaruv usulidagi davlatchilikni tashkil etish edi. O'sha tarixiy shart-sharoitlarda milliy davlatchilikka ega bo'lish g'oyasi turli tashkilot va partiyalarning o'zaro kurashida asosiy qurolga aylandi. Jadidlarning intilishlari Turkistonda federatsiya asosida milliy-demokratik davlatchilikni barpo etishga qaratilgan edi. 1917 yil mart oyining boshlarida Toshkentda o'lka musulmon ziyolilarining "Sho'roi Islomiya" jamiyati tuzildi [5]. Bu tashkilotning vujudga kelishi tasodifiy bo'lmay, balki

Turkiston xalqlari siyosiy fikrlari tadrijiy rivojlanishining qonuniy mahsuli edi. Uning tarkibini turli xil dunyoqarashdagi, biroq, milliy ozodlik g'oyalarini o'zlarining asosiy maqsadi deb bilgan o'lka ziyolilari tashkil qilar edi.

Ushbu tashkilotning yuzaga kelishida Turkiston jadidlari muhim rol o'ynadilar [4].

Tez orada turli shaharlarda "Sho'roi Islomiya"ning sho'balari tashkil topdi. 1917-yil 25-mayda Qo'qonda Farg'ona viloyati musulmonlari syezdi bo'lib o'tdi. Viloyat "Sho'roi Islomiya" tashkiloti ushbu syezdning tashkilotchilaridan bo'ldi. Syezdda 42 musulmon tashkilotidan 98 delegat ishtirok etdi [9]. Prezidiumga: S. Akayev, K. Rahmonberdiyev, T. Norbo'tabekov, O. Mahmudov, A. Ziyoyev, Ya. Yahyoxonov, A. Umarboyevlar saylandilar. Syezd o'lka "Sho'roi Islomiya"sig'a viloyatdan ikki kishi: Mirodil Mirzaahmedov va Olimxonto'rani vakil etib sayladi. T.Norbo'tabekov esa, Farg'ona viloyatidan Muvaqqat hukumat Turkiston komiteti huzuridagi majlisga a'zo sifatida saylandi. 1917-yilning 20-martida Qo'qonda bo'lib o'tgan musulmon fuqoralarning umumiy yig'ilishida "Musulmon madaniy- ma'rifiy jamiyati" tuzilganligi e'lon qilindi va bu jamiyat aprel oyida Farg'ona viloyati harbiy gubernatorligi tomonidan rasman ro'yxatdan o'tkaziladi. 20 mart kungi yig'ilish qaydnomasida ko'rsatilganidek, jamiyatning asosiy maqsadi musulmon aholisi orasida maorif va madaniyatni yoyish hamda ularning yanada

jipslashtirishdan iborat bo'lgan [13].

Andijon shahrida avgust oyining boshlarida musulmon hunar ahlining "Sanoyi ul-islom" sho'rosi tuzildi. Unga 1500 kishi a'zo bo'lib kirdi [6;B.8.].

Shahar Dumasi uchun bo'ladigan saylovlarga barcha tashkilotlar tomonidan qizg'in tayyorgarliklar ko'rildi. 14-17-iyul kunlari Andijonda uyezd-shahar musulmon tashkilotlari "Sho'roi Islomiya", "Muftah ul-maorif", "Havaskoroni maorif" va boshqalarning syezdi bo'lib o'tdi. Syezdda 11 ta masala ko'rildi: ya'ni, Qozonda bo'ladigan Butunrossiya Musulmonlari syezdiga delegatlar yuborish; Ta'sis Majlisi uchun bo'ladigan saylovlarga mahalliy aholini tayyorlash uchun uyezdlarga

tashviqotchilar yuborish; aholi ro'yxati haqida, shahar Dumasi saylovlarida ayollarning ishtiroki va h.z [12].

Butun Turkistonda bo'lgani kabi, Farg'ona vodiysida ham jadidlar tomonidan barcha mahalliy jamiyatlarni yagona tashkilot qilib birlashtirish harakatlari davom etdi. 12-14-iyul kunlari Skobelev shahrida Farg'ona viloyat musulmon tashkilotlari vakillarining navbatdagi syezdi bo'lib o'tdi. Ushbu syezdda 137 delegat ishtirok etdi. Anjuman barcha musulmon tashkilotlarini siyosiy jihatdan birlashishga chaqirdi.

Ushbu syezdning muhim ahamiyati, "Turk Adami Markaziyati" firqasining tuzish haqida qaror qabul qilinishi bo'ldi. Delegatlar tuzilajak firqaning nizomnomasi va maromnomasi loyihasi bilan qisqacha tanishtirildilar. Ushbu qonuniy hujjatlarni ishlab chiqishda farg'onalik jadid va ulamolardan Kamoluddin qozi Rahmonberdi o'g'li, Mullo Muhiddin, Maxdum a'lam mullo Muhammad, Mullo Boqi Oxund domullo Odilboy o'g'li, Mullo Nuriddin A'lam Yo'ldoshxo'ja eshon o'g'li, Mullo Muhammadjon Kamoljonboyef, Mirzo Abdulqodirbek Mirzoahmad Qushbegiyev, Obidjon Mahmudov, Mirodil Mirzoahmad o'g'li ishtirok etdilar [10; B.8.].

Turkistonning ko'plab shaharlarida yangi partiyaning tashkiliy yig'ilishlari bo'lib o'tdi. Jumladan, 23-avgust kuni Andijonda "Havaskoroni maorif", "Turon", "Talabalar jamiyati" tashkilotlari vakillari tomonidan "Turk Adami Markaziyati" firqasining Muvaqqat qo'mitasi tuzildi. Uning tarkibiga Xusan Eshonxo'ja, Sohob afandi, Isroil Yusufzoda va boshqalar saylandilar [11].

20 avgustda Marg'ilon shahrida 2000 kishilik miting bo'lib o'tdi. Unda mahalliy "Sho'roi Islomiya" tashkiloti faollari yig'ilganlarni shaharda federalistlar firqasi sho'basini tuzishga chaqirdilar.

Taraqqiyparvar ziyolilar tomonidan ishlab chiqilgan firqaning maromnomasini o'lkada demokratik ko'rinishdagi davlat qurishning nazariy asosi edi, deyish mumkin [10; B.8.].

O'lkadagi demokratik jarayonlar rivojida vodiydagi qirg'iz milliy jamiyatlari ham faol qatnashdilar. 1917 yilning 17-iyunida Andijonda "Elatiya" jamiyati tuzilib, uning

rahbar hay'atiga Kenja Ali Do'stov, Sulaymon Kelganboyev, Botirxon Meirbekov va boshqalar a'zo bo'lib kirdilar [3].

Biroq, 1917 yilning 15-22 noyabr kunlari Toshkentda ishchi, soldat va krestyan deputatlari Sovetlarining III o'lka syezdi bo'lib o'tdi. Syezd so'l eser, bolshevik va maksimalistlardan iborat Turkiston Xalq Komissarlari Soveti (raisi - F.I. Kolesov) tuzilganligini e'lon qiladi. Hukumat tarkibiga mahalliy aholidan bironta ham vakil kiritilmadi. Bundan norozi bo'lgan "Sho'roi Islomiya" va boshqa mahalliy tashkilotlar 1917-yilning 26 – 29 noyabr kunlari Qo'qonda o'lka musulmonlarining IV favqulodda syezdini o'tkazdilar. Syezd ishida Turkistonning barcha hududlaridan 300 dan ortiq, jumladan, rus tashkilotlari vakillaridan ham delegatlar ishtirok etdi.

27-noyabr kuni syezd Ta'sis Majlisining chaqirilishiga hech qanday umid qolmaganligi va yagona yo'l muxtoriyat e'lon qilish ekanligini e'tirof etgan holda, Turkiston Muxtoriyati tuzilganligini e'lon qildi [1;B.45.].

Turkiston Muxtoriyati tarkibida ko'plab farg'onalik jadidlar mas'ul lavozimlarda ishladilar. Farg'onalik jadidlar butun faoliyatlari davomida Muxtoriyatni moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlashni targ'ib va tashviq qildilar.

Xalq Majlisiga Farg'ona viloyatidan Shoislom Shoahmedov, Abdurahmon O'razayev, Hidoyatbek Yurali Akayev, Sayyid Nosirxonto'ra, Toshxo'ja Ashurxo'jayev, Mirodil Mirzaahmedov, Abdulqodir Qushbegiyev, Obidjon Mahmudov, Jamshidbek Qorabekovlar kirdilar.

Syezdga milliy pul jamg'armasi tashkil etilib, farg'onalik taraqqiyparvarlardan Mirodil Mirzaahmedov 10.000 rubl miqdorida pul o'tkazdi.

1918-yil 10-11-yanvar kunlari Andijonda "Muayyan ul- islom" jamiyati idorasida Turkiston Muxtoriyatini qo'llagan holda, barcha musulmon jamoat tashkilotlarining syezdi bo'lib o'tdi [8].

2017-yil 1-dekabrda Turkiston Muxtoriyatini qo'llab- quvvatlab, Namangan uyezdida 100 mingga qadar kishi ishtirok etgan namoyish bo'lib o'tdi. Namoyishchilarning bayroqlariga "Yashasun muxtoriyatli Turkiston va uning

hukumati!” soʻzlari yozilgan edi. 6 dekabrda esa, xuddi shunday namoyish Jalolobod volostiga qarashli Xonobod qishlogʻida ham oʻtkazildi [2;B.158-159].

Muxtoriyat hukumati tomonidan madaniy-maʼrifiy ishlarni yaxshi yoʻlga qoʻyish maqsadida maxsus “Musulmon xalq maorifi” boʻlimi tashkil qilindi. Uning rahbari etib, Fargʻona “Shoʻroi Islomiya”sining faollaridan Sayyid Nosirxontoʻra tayinlandi [7].

Biroq, hujjatli maʼlumotlarga koʻra, Turkiston Muxtoriyatining tashkil topishi va uning oʻlka mahalliy aholisi manfaatlariga mos tushuvchi siyosati bolsheviklar tomonidan salbiy tarzda kutib olindi. Voqealar rivoji Qoʻqonda tuzilgan Muxtor Hukumatning 1918-yilning fevral oyida qonga botirilishi bilan xotima topdi [6;B.9.].

Turkiston Muxtoriyati hukumatining tor-mor etilishi va shundan keyin mahalliy aholiga qarshi jazo kompaniyasining avj olishi, vodiya istiqloqlilik harakatining kelib chiqishiga, Vatan va millatning, avvalo, Fargʻonaning asl farzandlarini erk va ozodlik uchun qoʻllariga qurol olishga majbur etdi.

Turkiston Muxtoriyatini tashkil etish uchun muqaddas kurash jarayonida Fargʻona jadidlarining ham oʻz oʻrinlari bor. Ular oʻz faoliyatlari davomida doimo milliy manfaatlar, xalq baxtu saodati yoʻlida faoliyat olib bordilar.

MANBA VA ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Агзамходжаев С.С. Туркистон Мухторияти: Борьба за свободу и независимость (1917-1918гг.): Автореф. дис. д-ра. Ист. Наук. -Ташкент,
2. Аъзамхўжаев С. Туркистон Мухторияти - жадидлар миллий- демократик давлатчилик ғояларининг амалдаги ифодаси. Жадидчилик: ислохот, янгилашиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш (Даврий тўплам №1). -Тошкент: Университет, 1999. -Б.158-159.
3. Знамя свободы // 1917 йил 21 июн.
4. Мирмулла Шермухаммадий. Иттифоқ замони // Нажот. 1917 йил 31 март.
5. Нажот// 1917 йил 9 апрель.
6. Норкулов Н. Мухториятнинг тугатилиши // Фан ва Турмуш. 1990. -№8.
7. Свободный Туркестан // 1918 йил 31 январь.

8. Свободный Туркестан. -1918. 15 фев.
9. Туркестанские ведомости. -1917. -22 июн.
10. Туркистонда халқ жумҳурияти // Фан ва Турмуш. -1990. -№7.-Б. 8.
11. Турон. -1917. -6 сент.
12. Ўзбекистон Миллий Архиви, 1760-фонд, 1- рўйхат, 24-иш,
13. Ўзбекистон Миллий Архиви, 19-И фонд, 1- рўйхат, 10059-иш.